

NİZAMİYE MEDRESESİ VE TARİFİ

Asad TALAS(*)

Özet çev. Hüseyin IZGAR(**)

SUNUŞ

Bu bölümde yazar bu kitabı hazırlamaktaki amacının Batmiler ve Şiiler'e karşı verilen mücadelede Nizamiye Medresesi'nin önem ve rolünü belirtmek olduğunu söylüyor. Gerçekte bu medresenin kurucusunun iki amacı vardı: 1. Bu iki tarikatı yıkmak, 2. Devlet kadrolarını Batmiler ve Şiiler'in sultanından kurtararak bu kadrolarda çalışacak Sünniler yetiştirmek. Bu eser okunduğunda bu amaçlara ulaşılmış olduğu görülecektir.

Yazar çalışmasına Paris Fakültesi'nde başladığını ve Bordeaux Üniversitesi'nde tamamlandığını belirterek, çalışmalarında yardımcı dokunan tüm profesör ve diğer çalışanlara teşekkür ediyor.

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET'İN İLK DÖRT YÜZYILINDA EĞİTİM

Bu bölümde İslamiyet'in kabulü ile birlikte müslümanların, yeni inanç doğrultusunda, kendilerini yetiştirmeye meylettikleri anlatılıyor.

Her ne kadar bazı eleştirmenler Emevüer'in otoriteye dayanan iktidarlarını sürdürebilmek için din, tarih ve diğer büimsel öğretileri ihmal ederek sadece şiir sanatına önem verdiklerini iddia ediyorlarsa da bunun doğru olmadığı belirtilerek Emevi halifelerinin, özellikle Muaviye'nin, bilim adamlarına sağlamış oldukları kolaylıklar anlatılmaktadır.

Abbasiler döneminde de yine ilimin çok parlak bir dönem yaşadığı belirtiliyor. Özellikle filozof Salim'in yönetiminde ve yarışma sonucu seçilmiş en nitelikli çevirmenlerin çalıştığı "Bilgi Evrenlerin"den söz edilmekte, Abbasiler döneminde eğitimin gerçek anlamda organize edildiği, ilkokul, kolej ve üniversiteler düzeyinde eğitim kurumlarının açıldığı belirtilmektedir.

(*) Halep Halawiyya Medresesi Din Prof.

(**) Fatih End. Mes. Lis. Fransızca Öğretmem.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAPLARDA EĞİTİM KURUMLARI

İlkokullar (Küttab)

Kaynaklara göre asil arap ailelerinde çocuk seçkin bir eğitimin temel aracı idi. Bedenen ve ruhen eğitilmeliydi. Bunun yanında eğitim sadece zenginlere has değüdi. Fakir çocukları da eğitimden nasibini almalıydı. Eğitime verilen önem nedeniyle İslamiyet'in ilk yıllarında ilkokullarda Yahudi öğretmenlerin bile çalışmasına izin verilmiş, hatta savaş esirlerinden öğretmen olanları bu görevlerini Arab okullarında da sürdürmüşlerdir. Anas bin MALİK'in aktardığına göre; Peygamber (S.A.) bir hadisinde "Hangi öğretmen ki üç çocuğun eğitimini üstlenir ve onlar arasında zengin fakir ayrımı yaparsa kıyamet günü o günahkarlar arasında olacaktır" buyurmuştur. Ayrıca öğretmenlere Kur'an evi adı altında lojman tahsis edümiştir.

Emeviler döneminde ülkenin en ücra köşelerinde bu okullar açılmıştır. Zira arablar savaşa giderken aile ve çocuklarını da beraberlerinde götürüyorlardı. Bu sebeble yerleştikleri her yerde çocukları için okul açmışlardır. Yine Emeviler döneminde bir çok ünlü devlet adamının bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra bu görevlere getirüdikleri belirtiyorlardı. Bu dönemde ilköğretim parasızdı.

Abbasiler döneminde öğretmenler Kur'an öğretmenler ve diğer bÜimleri öğretmenler (edebiyat, dil vb) olmak üzere iki gruba ayrdıyorlardı. Bu dönemde öğretmenlik yapmış ünlü kişiler de vardır.

İslamiyet'in ikinci yüzyılından sonra okulların organize edilmiş, kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı okullar açılmıştır. Bu okullarda Kur'an ve din eğitiminin zorunlu olduğu diğer bilimlerinde isteğe bağlı olarak öğretiliyordu. Kur'an öğretiminde çok titiz davranılırdı.

Öğretmenler çok titizlikle seçilirdi. Çocuk psikolojisini çok iyi bilmeleri, evli olmaları, istenirdi. Bekar olanlar kabul edümezdi. Bu öğretmenler aym zamanda pedagoğu, çocukları dövebüir hatta onları hapsedebÜirlerdi.

Medrese

Bu kelime Kur'an okunan ve ibadet edilen ev anlamına gelmektedir. Medreselerin en önemli özelliği, yabancı eğitici ve öğrenciler için lojman ve burs sağlamasıydı. 10. yüzyılda Mısır'da Fatimiler medreseleri Şii propagandası yapmak için en uygun yer olarak kullanmışlardır.

Kütüphane

İslamiyet'in kabulü ile birlikte kitap sevgisi artmıştır. Halifeler ve zengin aüelerin yardımı ile camilerde okuma bölümleri ve kütüphaneler açılmıştır. Bağdat'ta açılan Daru'l-İlim veya Dar al-Hikma bu kütüphanelerin en ünlüsüdür. Fatimiler döneminde Mısır'da Dar al Hikma admda bir kütüphane açıldığını öğreniyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZAM-ÜL MÜLK ZAMANINDA İSLAM DÜNYASININ POLİTİK DURUMU

Bu Bölümde Nizam-ül Mülk zamanında İslam dünyasının içinde bulunduğu politik durumdan bahsediliyor. Bundan önceki bölümlerde Kahire'de Batını fikirleri yaymak amacıyla bazı kurumlar açıldığından söz etmiştik. Bu oluşuma karşı takınılan davranışın ne olduğuna bakmadan önce NİZAM-ÜL MÜLK'ÜN vezirliğe geliş döneminde bu bölgedeki politik durumun incelenmesi gerekmektedir.

Ön Asya'da iki iktidar vardı. Birisi yıkılmaya yüz mtmuş Gazneliler, diğeri güçlenmekte olan Selçuklu iktidarı. Bu dönemde Fatimiler Mısır, Sicilya, Güney İtalya ve Hicaz'm kuzey bölümünde hüküm sürmekteydiler. Bu dönemde Mısır, Fatimiler'in gerçek anlamda damgalarını vurdukları bir ülke olmuştur. Bunun yanında Suriye, Irak, İran onları her zaman cezdetmiş ve ele geçirmeye alıştıkları ülkeler olmuştur. Politikaları her ne pahasına olursa olsun bu ülkeleri ele geçirmektir. Onların bu niyetlerini atlayan Selçuklular onları engellemek ihtiyacını duymakta gecikmediler. Fatimiler'in kurumlar vasıtasıyla yayılmalarını gene aynı şekilde karşı propaganda kurumları kurarak engellediler. Bu dönemde Fatimiler bu ülkelere Şiiliği yaymak için büyük çaba harcıyorlardı. Bu amaçla bu ülkelere casus din alimleri gönderdiler. Selçuklu İmparatorluğu Şii propagandası ile çalkalanıyordu. Nizam-ül Mülk bu duruma karşı tedbir almak zorunda laldı. Yazmış olduğu Siyaset-Name isimli eserinden de anlaşılacağı gibi, bu tedbirler sadece kişisel çabalarla yetinmiyor, Şiiliği engellemek için, kurumsal olarak mücadelenin gereğine inandığı için, ülkenin bir çok yerinde medreseler açıyordu. Bu nedenle Nizam dönemi sadece İslam tarihi açısından değil, İslam inancı açısından da çok önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TUŞLU NİZAM-ÜL MÜLK

Hayatı

Doğum yeri Tus'ta, Atabek Nizam al-Mülk (krallık organizatörü) gibi isimlerle anılan Nizam-ül Mülk'ün asıl adı Hasan'dır. 10 Nisan 1018'de doğmuş, küçük yaşta fıkıh ve hadis öğrenmiştir. Selçuklular'ın 1040'ta Gazneliler'i yenmesinden sonra Selçuklular'ın hizmetine girmiştir. Alparslan'ın yanında katip olarak başladığı görevine Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in veziri olarak devam etmiş, Tuğrul bey ve Alparslan dönemlide baş vezirlik yapmışür. Çoğu vezirlik olmak üzere 40 yd devlet yönetiminde bulunmuştur. Sultanlara yol göstermek amacıyla ünlü siyasetnamesini kaleme almıştır. Alparslan her zaman onun tavsiyelerine uymuş ve ona Nü am admı vermiştir.

Karakteri

Nizam-ül Mülk özellikle Safiler ve diğer dindar müslümanlar tarafmdan çok sevilen, İslamı yaşayan, Şiilik:, İsmaililik ve diğer sapkın düşüncelere karşı olan, Şafı mezhebinden bir devlet adamı idi.

Eğitim öğretime çok önem verir, yetenekli kişilerin elinden tutardı. Aynı zamanda bugünlere çok değer verir onları düzenli olarak ziyaret eder, onlarla bilgi alış verişinde bulunurdu. Onlara işlerini en iyi şeküde yapabilecekleri ortamı sağlardı. Asaleti ve cömertliği ile ün yapmıştı.

Devlet bütçesinin ülkenin her tarafına eşit olarak dağıtılmasını sağlamış, adaletsizlikleri kökünden kazımıştı. Bütün yöneticileri kılı kırk yarararak dener ve halktan yönetim hakkmda bilgi alırdı. Devlet yönetiminde Gaznelüer'in organizasyon biçimini benimsemiş, İslam düşüncesinde eski İran kültürünün gerekliliğine inanmıştı. Yapmış olduğu bütün reformlarda halk çıkarını ön planda tutmuş, halkın üzerinden bir çok vergiyi kaldırmıştı. Devlet adamlığı yanında büyük bir bilgindi. Yazmış olduğu "Siyaset Name" isimli eseri bir şaheserdir. Bu kitabında ülkenin her tarafında çeşitli sapkınlıkların olduğunu ancak hiç birisinin Batınlık kadar tehlikeli olmayacağını bünmesini isteyerek "Onlar müslüman olduklarını söylüyorlar fakat gerçekte inançsızca davranıyorlar, onlar İslam dini için en büyük düşmanlardır" diyor, ayrıca bu gerçeğini şehzade prens tarafından da iyi bilinmesini istiyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞDAT NİZAMİYE MEDRESESİ

Medresenin Açılması

Nizam-ül Mülk'ün emriyle 1065'te yapımına başlanan medrese ilci yılda tamamlanarak, büyük bir halk kidesi önünde, 10.12.1067'de Bağdat halifesi tarafından açıldı. İmamlığma tayin edilen Abu İshak as Şirazi, baş. angıçta Batmiler tarafından çıkarılan "yerinin mal sahibinden zorla alındığı" dedikoduları yüzünden, bu görevi kabul etmediyse de, yapdan ısrarlara dayanamayarak bu görevi kabul etti.

Bu bölümde medresenin tanıtımı yapılmaktadır. Ancak medrese hakkında yazılmış kaynak bulunmadığından, aynı plan kopye edilerek Emir Margan tarafından yaptırılan Marganiyya medresesinden faydalar. ılarak tanımlanmaktadır. Medrese üç defa yangm ve su baskım nedeniyle yerle bir olmuş ve yeniden yapılmıştır. 15. yüzyıl, sonlarında veya 16. yüzyıl başlarında tamamen kaybolmuştur. Yeri konusunda tam bir bilgi bulunmamakla birlikte Dicle nehrinin kıyısında olduğu bilmiyor.

Medresenin balam, tamir, öğretmen ve öğrenci giderlerini karşıayan zengin bir vakıf vardı, ancak XIV. yüzyıl'da, emirler bu vakfa el koymuşlardır.

Medresede Çalışanlar

Nizam-ül Mülk medresenin yönetimine Şafı ve Eşariye As'arit mezhebinden olanların getirilmelerini vasiyet etmiştir. Bu vasiyete kati biçimde uyulmuş, öğretmen ve yöneticiler bu iki mezhepten olanlardan seçilmiştir. Öğretmen tayinleri bizzat Nizam-ül Mülk'ün çocukları veya vekilleri tarafından halifenin huzurunda yapılırdı. Azletme işlemini de yine aym kişiler yapıyordu. Medresede imam veya öğretmen olarak toplumda bügi ve itibar sahibi bir kişi olmayı gerektiriyordu. İlkokuldan üniversiteye kadar her kademedede eğitim yapılıyordu. Planlı ve organize bir eğitimden ziyade din ağırlıklı düzenli bir eğitim yapılıyordu. Metafizik dışında her türlü bilim okutuluyordu. Öğretim metodu ezbere dayalı ve okunan bir parça üzerinde konuşma biçimindeydi. Bir kütüphanesi ve hesaplan tutan bir katip bulunuyordu.

U Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

B İ R İ N C İ K İ S İ M

N İ Z A M İ Y E M E D R E S E S İ N İ N D İ Ğ E R M E D R E S E L E R Ü Z E R İ N D E K İ E T K İ S İ

Nizamiye Medresesi iki önemli açıdan kendisinden sonra yapdan medreseleri etkilemiştir.

a. Birincisi plan açısından etkilemiştir. Nizamiye'nin açılmasına kadar eğitim camilerde yapılyordu. Okul olarak yapılmış bina yoktu. Nizamiye okul olarak yapılan, belli bir planı olan ilk bina olmuştur.

b. İkincisi amaçları açısmadan etkisi olmuştur. Nizamiyeye gelinceye kadar eğitim belli bir amaca dönük olarak yapılmıyordu. Programlı ve amaca dönük eğitim Nizamiye ile başladı. Nizamiye'de As'arite (Eşariye) ve Şafı mezheplerinin prensiplerine uygun ve bu prensipleri öğretici eğitim yapılyordu.

İ K İ N C İ K İ S İ M

D İ N P R E N S İ P L E R İ (D O Ğ M A) V E B İ L İ M A Ç I S I N D A N E T K İ S İ

Bu bölümde Nizamiyeden önceki hizipleşmeden bahsedilerek As'arit (Eşariye) ve Safiler'in biraz tutuculuğa varan doğmalara bağlılıkkrı anlatılıyor.

Ü Ç Ü N C Ü K İ S İ M

N İ Z A M İ Y E M E D R E S E S İ İ L E A Z H A R V E M U S T A N S İ R İ Y Y A M E D R E S E L E R İ ' N İ N M U K A Y E S E S İ

Azhar Medresesi İslam dünyasmda Fatimi prensiplerini yaymak ve Şii propagandası yapmak için kurulmuştu. Nizamiye ise Fatimi hareketi ve Şii Propagandasıyla mücadele etmek için kuruldu. Azhar medresesi Mısır'da Eyyubüer döneminde Sünni prensiplerin yayılmasına hizmet etti. Coğrafi konumu ve politik önemi nedeniyle Nizamiye'nin işlevini yitirmesinden soma uzun süre varlığını sürdürmüş ve önemim* korumuştur.

Halife Al Mutasir tarafından yaptınlan Mustansiriyya üniversitesi ile arasmda belirgin farklıklar vardır. Nizamiye'de sadece Şafı mezhebi öğretiliyordu. Halbuki Mustansiriyya'da dört mezhep için de birer kürsü bulunuyordu. Nizamiye'de sadece din, matematik:, dil ve edebiyat öğretüyordu. Halbuki Mustansiriyya'da geometri, tıp, eczacılık vb. de okutuluyordu.

Üniversite herhangi bir mezhebe karşı mücadele etmek veya bir mezhebi yaymak amacıyla kurulmamıştır. Bilim ve kültürü yaymayı amaç edinmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİZAMİYE'NİN HOCALARI VE MÜZAKERECİLERİ (BELLETİCİLERİ)

Bu bölümde medresede görev yapmış olan ünlü hocalar ve müzakerecüler üzerinde duruluyor.

Hocalar: Fıkıh, usul hocaları, Tefsir ve Hadis hocaları, Kelam hocaları, Adap hocaları, miras fara'id ve Aritmetik hocaları olarak, müzakerecüler ise; Fıkıh, Usul, Hadis ve Adap belleticileri olarak bölümler halinde inceleniyor. Ayrıca hocaların karşılaştıkları güçlükler anlatıyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NİZAMİYE'DE ÖĞRENİM GÖRMÜŞ ÜNLÜ ÖĞRENCİLER

Daha önceki bölümlerde bu kurumun İslam dünyası için ne kadar önemli olduğunu gördük. Arap ülkelerinin tümünden nisanlar bu kurumda yerleşen yeni fikirleri öğrenmek üzere buraya koşuyorlardı. Ülkelerine döndükten sonra da bu fikirleri ülkelerine yayıyorlardı. Böylece Nizamiye Medresesinin etkisi öğrencilerinin gayreti sayesinde bütün İslam dünyasına yayıldı. Bu bölümde bu fikirleri yaymak amacını güden ve bu alanda etkili olan bazı ünlü kişilerden bahsediliyor.

Medrese'de öğrenim görmüş olan kişilerin başında İbn TUMARAT geliyor. İbn TUMARAT Bağdat, Mekke, Kahire, İskenderiye, Şam gibi Arap dünyasının büyük şehirlerini ziyaret etti. Oralarda ünlü bilginlerle tanıştı. Tekrar Bağdat'a dönerek Medrese'de Şaşi ve Harrasi gibi ünlü hocalardan ders aldı. Memleketi olan Fas'a döndükten sonra, memleketindeki inanç konusundaki kargaşayı müşahade etti. Maliki mezhebine kanjı Şafi prensiplerini savundu ve yeni bir akım kurdu. (Muvahhidi akımı). El Gazali ve El Eş'ari'den büyük ölçüde etkilenmiştir.

İspanyol Ebu Bekir Muhammed, İsfahanlı Ebu Tarih Ahmet, Şamlı İbn-i Askir Ebu el Kasım. Medresede eğitim görmüş kişilerin başında gelir.

Fakih (faqih)

Bu başlık altında ülkelerinde ilköğretimi tamamladıktan sonra Üniversite öğrenimi için Nizamiye'ye gelen ve bir müddet burada eğitim gördükten sonra ülkelerine dönen, ülkelerinde kadılık başta olmak üzere, elçilik,

öğretmenlik, mütercimlik gibi görevleri üstlenmiş kişilerden bahsediliyor. Bu kişilerin en ünlülerinden birisi şüphe yok ki Kemaleddin Musa'dır. Kemal, Musul'da edebiyat öğrenimi gördükten sonra Nizamiye'ye girdi. Orada fıkıh ve usul dersi aldı ve Musul'a geri döndü. İbn Halıkan onun Hanefi ve Şafı mezheplerinin bütün meeliklerini çok iyi bildiğini, bunun yanında usul, fıkıh ve felsefe gibi bilim dallarında derin bir bilgiye sahip olduğu anlatılarak "Hıristiyanlar için İncili, Yahudiler için Tevrat'ı tercüme etmişti. Bu konularda onların papazlardan daha bilgiliydi" diyor.

Edebiyatçılar

Medresede birçok ünlü edebiyatçı eğitim görmüştür. Bunlardan en ünlülerinden biri Muslih ad-Din Sa'di Şirazi'dir. Şiraz'da doğan Şair Nizamiye'de Kelam ve Fıkıh dersleri almıştır. Abdul Kadir el Geylani'in etkisiyle Sufizme girer. Mekke'yi dört defa ziyaret etmiş ve Haçlılara karşı savaşmıştır. Esir düşmüş ve Tripoli'ye götürülmüştür. Orada uzun yıllar kaldıktan sonra bir tüccarın fidyesini ödemesi sonucu serbest kalmıştır. Kendisini şiire adanmış, Bostan ve Gülistan eseriyle ün yapmıştır.

SONUÇ

Acaba Nizam-ül Mülk'ün amaçladığı hedeflere ulaşıldı mı? Medrese Şii mezhebine karşı bir engel, bir denge unsuru olabildi mi? Bu sorulara rahatlıkla evet diyebiliriz. Yetiştirmiş olduğu öğrencileri vasıtasıyla Şii mezhebine ve Şii propagandasına karşı aşılmaz bir engel kurmuş ve Batıni hareketinin ekmiş olduğu tohumları kökünden kazımıştır. Bu başarısında sadece medresede ders vermekle yetinmeyip, halkı katıldığı konferanslar düzenleyerek, Batıni hareketini fikir platformunda mahmum eden öğretmenlerin rolü çok büyük olmuştur.

Ancak Mısır'da bu harekete karşı hiç bir şey yapılamamıştır. Çünkü Fatimiler Mısır'da çok iyi örgüdenmişler ve uzun yıllar yönetime hakim olmuşlardır. Ancak Nizamiye Medresesi'nde yetişmiş bugünler tarafından eğitilmiş olan Abbasi Sultan Selahattin Eyyubi'nin Mısır'ı işgalinden sonra As'arizm ve Şafizm bu ülkede varlık gösterebilmiştir.

Kuzey Afrika ve İspanya'ya As'arizm ve Şafizm medresenin yetiştirdiği öğrenciler sayesinde çok daha kolay girmiştir. Bu konuda İbn T U M A R A T 'm hizmetleri gözardı edilemez.

Şu halde medrese amaçlarını gerçekleştirmiştir. Şiiliğe karşı denge sağlanmakla kalmamış, Şiiliğe ve diğer sapmanlara karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Sanki iyi bir şey yapmışlar gibi